

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— 1 —

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵԻ ԵՒ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Մովսէս Խորենացի նշանաւոր տողեր ունի իր Պատմութեան երրորդ Գրքին ԿԱ, ԿԲ և ԿԸ Գլուխներուն մէջ։

Այսպէս ա՛ն կը գրէ ակնարկելով մեծն Սահակին և Մեսրոպին և երէց թարգմանիչներուն. «Բայց քանզի անգէտք էին մերումս արուեստի, ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր. վասն որոյ առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ զմեզ առաքեցին յԱղեքսանդրոյ՝ ի լեզու պանծալի, ի սոսոյճ յօգնեալ ճեմարանին վերաբանութեանս։

Թէ ինչ ընկելու գացած է Մովսէս Աղեքսանդրոյ և թէ ինչ ըրած է հոն հակիրճ բացատրութեամբ կը ներկայացնէ. «Ուսանել զգորութիւնս պէսպէս իմաստից ի նորն Պլատոնէ, յիմն առեմ վարդապետէ, որում ոչ անարժան դասս աշակերտ, և ոչ անկատար վարժամբ ի յանգ ելեալ արուեստից ինքնացայռ։

Զինքը և իր ընկերները Աղեքսանդրոյ զրիտ զրկողները — Սահակ և Մեսրոպ — ըստ իրեն, յուսով կը սպասէին իրենց դարձին, ձեռն պատուասիրել իմով ամէն-իմաստ արուեստիւս և կատարելագոյն յարմարութեամբս։

Իր մեծ դուռեցիչներուն — Սահակին և Մեսրոպին — հանդէպ անաւագիչ այս վերագրումները և իր ունձին վերաբերմամբ արտայայտած ցցուն ինքնազօվութիւնները անվրէպ պիտի վերաւորէին ուրիշներու զգացումները, և Խորենացիի վերոգրեալ ակնարկութիւնները պիտի չմնային առանց հերքողական անդրադարձութեան։

Բայց նախ համագոտակի տեսնենք թէ ինչ էր այն արուեստը որուն անգէտ էին Վեժ թարգմանիչները։

Նկատի առնելով Աղեքսանդրոյ մէջ

ուսման հետեող մեր կրտսեր թարգմանիչներուն գրական աշխատանքները՝ կը տեսնենք որ անոնք սերտած են երրկակ ուսմանց տարերքը, այսինքն Գերականութիւն, Հռետորութիւն և Իմաստասիրութիւն։ Այս ուսմանց Հոյսատանի բարձրագոյն զարգացնելու մէջ ներմուծումը անշուշտ կարեւոր էր, և այդ իսկ պատճառաւ մեծ թարգմանիչները զիրենք զրկած էին Աղեքսանդրոյ, և ընդհանարար յուսով կը սպասէին անոնց վերագործին։

Բայց Խորենացին ուրիշ բան մըն ալ կ'ըսէ որ հարցը աւելի կը ծանրացնէ. ան կը գրէ. «Ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր»։ Ո՞ր գործին կ'ակնարկէ, և ի՞նչ մասեր թերի մնացած էին։ Այս հարցումին պատասխանն ալ թերեւ կրնանք գտնել այն թարգմանութիւններուն մէջ զոր կատարեցին Խորենացին և իր ընկերները. յատկապէս կըրնանք մատնանշել Փլինիի Սուրբ Գրական Մեկնութիւնները, որոնց հայերէն թարգմանութեան պակասը չէր կրնար զգալի չըլլալ մեր ուսումնասէր նախնեաց։

Արդ որքան ալ անհիմն չըլլային Խորենացիի պարծենկոտ հաստատումները սակայն և այնպէս Սահակ Պարթեի հոյսակալ գիտութեան և տիտանեան աշխատանքին վրայ կարծես ստուեր ձգող այդ տողերը չէին կրնար անդրադարձումի չմղել Ս. Սահակի հիացողներէն մին կամ միւսը։ Մենք այդպիսի անդրադարձում մը կը նկատենք Ղազար Փարպեցիի Առաջին Դրոշագին հետեւալ տողերը։ Սուրբ Հայրապետն Սահակ, այոյժ աւելցեալ անցուցանէր վարժիւք զբազում գիտնովք Յունաց, եղեալ կատարելապէս հմուտ եւրդովալոյն տառիցն և հռետորական յորդանաց յայտարանութեանն, ևս առաւել տեղեկ լեալ փիլիսոփայական արեւոտիցն» (Տէս, Սիւն, 1966, էջ 201. նաեւ Բանբեր Մասեմադարանի, թիւ 8, 1967, էջ 266)։

Ընդգծեցինք երրորդ ուսմանց տարերքը, որոնց կատարելապէս հմուտ և տեղեկ կը յայտարարուի Սուրբն Սահակը։ Այսպիսի հաստատում մը Ղազար Փարպեցիի Պատմութեան մէջ՝ արդարեւ գոնացում պիտի տար։ Սուրբ Սահակի հանդէպ իրաւամբ հիացում, ունեցող հարազատ

հայկաբան երէց Թարգմանիչներուն և աշունց շառաւիղներուն, ընդդէմ յոխորտ յաւակնութիւններով պանծացող և յունաբանութեամբ տողորուած կրտսեր թարգմանիչներուն, մասնաւորաբար անոնց խօսնակը հանդիսացող Մովսէս Խորենացիին:

— 2 —

ՊԵՏՐՈՍ ԵՊՍ. ԱՆՏԻՈՔԱՅ

(475 — 488)

Թղթոց Գրքին մէջ (էջ 99—107) կը հանդիպինք սա վերնագրով գրութեան մը. «Հաւատարմագունի և իմաստնագունի և աստուածասիրագունի եղբար՝ ողորմելիս Պետրոս» Տերամբ խնդալ:

Ո՛րվ է այս Թուղթը գրող Պետրոսը:

Ա. — Պետրոս Եպս. Վրացի. — Օրմանեանի համաձայն Պետրոս Եպս. Վրացին է այս Թուղթը գրողը. ան կ'ըսէ. «Մենք կը կարծենք թէ Պետրոսն ալ լուռ կեցած է, և ողորմելիս Պետրոս ստորագրութեամբ՝ հաւատարմագունի և իմաստնագունի և աստուածասիրագունի եղբոր ուղղուած գիրը Պետրոս Վրացիէն Վրթիսնէս տեղապահի գրուած է, իւր միտքը հաւաստելու համար» (Ազգապատում, էջ 606):

Բ. — Պետրոս Եպս. Անտիոքայ. — Թղթոց Գրքին մէջ գտնուող յիշատակութիւնները սակայն մեզի կը մատնանշեն Անտիոքի Պետրոս Եպիսկոպոսը իբրեւ հեղինակ այս Թուղթին: Այդ տեղիքներն են.

1. — էջ 126. — «Եւ որ յանդիմանեն և նոզմեն զժողովն և զտուօրն՝ Թուղթն Չենոնի ուղղափառ թագաւորի, որ կոչի Հենատիկոն, և Թուղթն Երանելոյ Անաստասայ թագաւորի, և գիրք Տիմոթէոսի Աղեքսանդրացոյ, և Թուղթ Յովհաննու Եպիսկոպոսապետի, և Թուղթն Պետրոսի Անտիոքացոյ, և Պատճառն իսկ. և այլ բազում Թուղթք ուղղափառացի:

2. — էջ 494. — «Եւ ի լինել ժողովոյն Քաղկեդոնի հալածական արարին

զվեցեքին» սուրբ հարքն, զոր աճապարեալ Պետրոս Անտիոքացին գրէ զեղիալ իրան զամենայն ի Հայք, զպատառուն Յունաց ի մահուանէն Քրիստոսի, զգուշացուցանէ պինդ կալ ի խոստովանութիւն առաջին սուրբ հարցնա:

Այսպէս կը գրէ նաև Գիրք Էսակաց. «Եւ զայս ամենայն գրեաց ի Հայք Պետրոս Անտիոքացին, զի մի՛ միաբանեացին չար պաշտանէիցն Քաղկեդոնի երեսպաշտացն և զՔրիստոս ուրացողացն» (Ձեռ. Ս. Թ. Թ. 1303, էջ 216):

Այս տուեալները կ'առաջնորդեն մեզ այն եղբակացութեան թէ խնդրոյ առարկայ Թուղթին հեղինակն է Պետրոս Անտիոքացի:

— 3 —

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Հ. Գ. Մեկքոնեանի Թարգմանած Ասորական Աղբիւրներ շարքի Ա. Հատորին մէջ, տպուած Երևան 1976 թ., էջ 376, կը կարդանք հետեւեալ տողերը.

«Այս մեծ անպատմութիւնը չհանդուրժեց Վարդան Մամիկոնեանը, որը Ձոխ էր կոչվում, այն է կամակոր, և նրա ազգական ուրիշ նախարարները, որոնց անպատմել էին, սպանեցին ունի պարսիկ մարզպանին՝ նրա տունը կրակի ենթարկելով, և ընտանիքով հանդերձ փախուստի գիմեցին գէպի կոստանդնուպոլիս»:

Թարգմանիչը տողատակի ծանօթութիւն մը դրած է ուր կը կարդանք. «Յոսօք բռնելս Վարդան Մամիկոնեանի մասին է, որի մականունը Ձոխ անհասկանալի է, գուցէ հայերէն քաջ բառի ա-

(*) Ակնարկուած այդ վեց հայերուն առնչները նոյն գրութեան մէջ քիչ մը վերը յիշուած են այսպէս. «Ձոր ձեռն արկեալ սպանիք զմեծն Դէսօկորոս, հալածելով զՊետրոս Անտիոքացին՝ դալ կոչելով, և զՅունիոս Աղիկաւանցի, և զՍտեփանոս Եպիսկոպոս Եփեսոսի, և զԱնատաւլիս, և զՏիմոթէոս. զայս վեց Եպիսկոպոսքս փախուցիք և սպանիք» (Գիրք Թղթաց, էջ 491):

ղավաղումն լինի: Թ. դարի վրաց հեղինակ Արսենին այս շոխ բառը թարգմանում է կամակուռ:

Շոխ մականունին տրուած կամակուռ իմաստը ճիշդ կը թուի մեզի, երբ համեմատութեան առնենք Կ. Պոլսոյ փոռ պատերիւրքին կողմէ Հայոց Զաքարիա կաթողիկոսին գրուած նամակին հետեւալ հատուածը, ուր սոյն վարդանին տրուած է հոմանիշ խեռ մակդիրը:

«Եւ ի Զ ե ի ժ թուականութեան Հայոց սպան խեռն վարդան Մամիկոնեան զՍուրէն մարզպան Պարսից, առ ի շտապելոյ արամարանացն. քանզի երարձ զպատիւ ազատացն եւ ետ յեպիսկոպոսունսն, եւ ինքն փախեալ բազում աղխիւ, եւ համարէն ընտանեալք եմուտ ի յոյսն» (Յուցակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Գ. Հատոր, 1968, էջ 46):

— 4 —

ԳՐԻԳՈՐ ՇԼՅԱՅԱԿՐԻ ԾՆՈՂՔԸ

Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի 1929ին լոյս ընծայած է «Միտարանք եւ Այցեկուք Հայ երուսաղէմի» յորջորջուած իր երկասիրութիւնը, ուր Շղթայակիր Գրիգոր Պատրիարքի հայրը կոչուած է մահտեսի Աւետիս, իսկ մայրը՝ ձօնար (էջ 83):

Հ. Ն. Ակինեան Շղթայակիր վրայ յօդուած մը հրատարակած է 1952ին, Հանդէս Ամսօրեայ ուսումնաթերթին մէջ, ուր Շղթայակիր համար կ'ընէ. «Իր ծնողքն են Աւետիս քահանայ եւ Սառա» (էջ 188): Եւ տողատակին կը ծանօթագրէ. «Այսպէս իր ինքնագիր Յիշատակարաններու մէջ 1687ին եւ 1703ին: Երուսաղէմի թ. 1464ի մէջ Աբրահամ գրիչի յիշած «Աւետիս եւ Զօնար» հաւանօրէն գրչին ծնողներն են, ուստի կը սխալի հոս Մ. Աղաւնունի»:

Գ. Բամպուքճեանն ալ յօդուած մը կը հրատարակէ 1970ին, Շոգակաթ Տարեգիրքին մէջ, Շղթայակիր ծնողեան 300-ամեակին առթիւ, եւ կ'ընէ. «Ըստ Աղաւնունի Արքեպիսկոպոսի՝ հայրն է Մահտեսի Աւետիս կամ Աւետիք, իսկ մայրը՝ Գոհար կամ Զօնար: Հ. Ն. Ակինեանի հա-

մեմատ ալ, հայրն է Աւետիս քահանայ, մայրը՝ Սառա եւ կղբայրը Պետրոս, որ մեռած է նախ քան 1687 թուականը» (էջ 67):

Մեր մեծանուն եւ բազմարդիւն պատերիւրքին ծնողներուն մասին ստեղծուած այս շփոթութիւնը պարզելու համար ի հարկէ գրիմը պէտք է վստահելի աղբիւրներու, որոնք չեն պակսիր բարեբախտութար:

Աբրահամ Գպիր, Գրիգոր Շղթայակիրի ջեռորդին եւ աշակերտը, Ամիրտօլու վանքին մէջ իր մօրեղբօր համար օրինակած է Ժողովածոյ մը ուր կ'ընէ. «Զատացող գրոցս գրիգոր վարդապետն յիշեցէք ի Գրիստոս, եւ Աստուած ողորմի սոսցէք իւր հօրն Աւետիքին եւ մօրն Զուհարին, եւ իւր ամենայն արեան մերձաւորացն, եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն» (Յուցակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 180—181):

Ատանացի Ղափլան Գրիչ, որ 1723ին երուսաղէմի մէջ Աւետարան մը օրինակած եւ ծաղկած է Շղթայակիր Գրիգոր Պատրիարքի յանձնարարութեամբ, գրած է հետեւալ յիշատակարանը. «Մի տառուածընաիր դասք կարգաւորաց, յորում ընթեռնուք տառուածախօս Սբ. Աւետարանս, յիշեցէք ի Գ. եւսմեծար եւ լուսածորան զարբազան հայրն մեր զհաւիշիչի Տէր Գրիգոր Առաքուածքան վարդապետն, որ է պատրիարք Սբ. Աթոռոյս երուսաղէմի, որ ետ գրել զՍբ. Աւետարանս զայս յիշատակ իւրն եւ ծնողացն հանգուցելոց ի Տէր, մահտեսի Աւետիսին, եւ ձօնարին, ասելով Ած. ողորմի...» (Ս. Եպս. Ոսպայեան, Յուցակ Զեռագրաց, Տեար Զ., էջ 435):

Այս լուսադեղեակ եւ վստահելի զոյգ վկաները կը կարծենք որ կը բաւեն համոզելու ամենէն դժուարահաճ բանասէրն իսկ՝ թէ Գրիգոր Շղթայակիր ծնողքն են մահտեսի Աւետիս (Աւետիք) եւ ձօնար (Զուհար), եւ ոչ թէ Աւետիս քահանայ եւ Սառա, ինչպէս սխալմամբ գրած է Հ. Ն. Ակինեան:

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ